

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МУЗЕОЛОГІЇ, ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА, ІСТОРИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ Й ЕТНОЛОГІЇ

УДК 001(086.3)

Леонід ГРІФФЕН
(Київ)

Музейний предмет як пам'ятка історії та культури

Пам'ятки історії та культури становлять предмет пам'яткознавства, що займається їхнім виявленням, вивченням, збереженням і використанням [1]. Але своє широке соціальне буття вони отримують, тільки стаючи музейними предметами. При цьому в останній якості вони перетворюються в основний інструмент для виконання своєї суспільної ролі тим соціальним інститутом, що являє собою музей. Однак, у цьому випадку вони також набувають особливих, специфічних функцій у відповідності до соціальної ролі музею.

У зв'язку з цим постає питання про визначення основної соціальної ролі музею. Цьому питанню теоретиками музейної справи приділяється пильна увага. Останнім часом з'явилася тенденція розділяти сучасні концепції музею на структурно-функціональні, що представляють музей як соціальний інститут, який виконує в суспільстві ті чи інші функції; і на феноменологічні, що визначають його як феномен культури [2]. Останні іноді також розділяють, окремо виділяючи предметний (із наголосом на особливих властивостях музейного предмета) і семіотичний (коли музей розуміється як певна комунікаційна система) підходи [3].

Не заперечуючи істотного значення феноменологічних концепцій, вважаємо, однак, що концепція, яка визначена як структурно-функціональна, ближча до розуміння соціальної ролі музею. Водночас, його комунікаційні функції, включаючи й використання особливих властивостей музейних предметів, насамперед служать виконанню соціальних функцій музею. Відтак, сьогодні не існує єдиного розуміння цих функцій. Звісно, музеєзнавство давно визначило перелік функцій, що виконуються музеями. Фахівці по-різному визначають їхній набір, але щодо основних із них особливих розбіжностей не

спостерігається. Звичайно сходяться на тім, що музей виконує низку функцій, серед яких у якості визначальних виділяють науково-дослідницьку, просвітницьку, педагогічну, рекреаційну й деякі інші. Всі ці функції, безумовно, мають місце й досить важливі для музею. Проте, з огляду на таке різноманіття підходів можна вважати, що поки “єдиної науково обґрунтованої концепції музею як специфічного об’єкта культурного простору не вироблено” [4].

Гадаємо, що з метою опрацювання такої концепції все ж слід було би серед різноманіття музейних функцій виділити основну, котра визначала б специфіку музею як особливого соціального інституту, що істотно відрізняється від інших. Але сьогодні якщо й існують такі спроби, то найчастіше за таку спробу приймають науково-дослідницьку функцію, що нерідко включає (крім вивчення) ще й збирання та зберігання музейних предметів. Але все це фактично повторює завдання такої науки (і відповідної їй практичної діяльності), як пам’яткознавство. Інші функції музею також можуть виконуватися (і виконуються, іноді навіть більш успішно) іншими соціальними інститутами, позаяк, щодо основної функції музею серед фахівців існують значні розбіжності.

Розмаїтість підходів до визначення основної соціальної функції музею досить значна й не раз була об’єктом узагальнюючого аналізу. Але звичайно такий аналіз, справедливо підкреслюючи наявність “зерен істини” практично в усіх існуючих визначеннях, як правило, приводить до марних міркувань про поліфункціональність його об’єкта (марних, оскільки це не вирішення завдання, а відхід від нього – поліфункціональними в тому чи іншому розумінні є всі без винятку об’єкти матеріального світу). Те саме стосується й тверджень про особливий характер музею як цілісної системи, що відрізняється від сумативних (агрегативних) систем своїм інтегративними якостями, котрі не зводяться до суми якостей компонентів [5].

Однак, усе-таки в музейній справі існує те, що не входить у сферу компетенції інших соціальних інститутів. Насамперед, це – згадана вище комунікаційна функція музею, що опирається на особливий характер музейних предметів. Щоправда, під час обговорення цього моменту найчастіше в основу ставиться, власне, семіотичний аналіз, саме ж питання про те, з якою метою здійснюється комунікація, залишається поза його межами. В остаточному підсумку нечітко передбачається здійснення таким специфічним способом просвітительської або виховної функцій. Коло замикається. Вочевидь, усе ж варто починати з мети, що і визначає засоби її досягнення.

Відомий музеолог З. Странський розглядав сучасний музей як важливу форму інституціоналізації специфічного ставлення людини до дійсності, що “проявляється в прагненні до надбання та збереження, не дивлячись на природні тенденції до зміни та зникнення, істинних цінностей, збереження та використання яких створює та приносить гуманістичні і культурні риси людини” [6].

Мета ця досить важлива й специфічна. Психологічно людина як особистість завжди відчуває себе у певній системі просторових, часових і соціальних координат. Тільки це дає їй можливість для самої себе визначити: хто я? Ця система кожного моменту відображає те, що складалося в мозку людини на основі зафіксованих зовнішніх даних протягом усього її життя. Однак пам’ять – річ обмежена й ненадійна. Тому існує прагнення опертися на певні матеріальні свідчення, що підтверджують дійсність прийнятих соціально-історичних координат. Кожна людина в тому чи іншому вигляді

розшукує, створює, збирає й зберігає такі матеріальні свідчення, що є певними точками траєкторії її руху в просторово-часовому й соціальному континуумах. Поза такими реперними точками цей простір стає хитким і невизначеним, викликаючи почуття дискомфорту. Документи, речі, з якими зв'язані важливі події; сувеніри, фотографії й інші аналогічні об'єкти – все це дає певну матеріальну опору в формуванні зазначених реперних точок, і, врешті-решт, у визначенні своїх особистих координат (а також траєкторії) у даному просторі, визначаючи певну схильність людини до того, що можна було б назвати збиральництвом.

Особливо істотно вище сказане щодо соціального простору, який має складний і багатовимірний характер, обумовлене складністю й різноманіттям соціальних зв'язків. Складним і багатовимірним соціальний простір є навіть в особистісному плані, коли мова йде про людину як “суверенну особистість”. Однак, насправді людина як особистість ніколи не буває “суверенною”. Вона завжди певною мірою входить у безліч найрізноманітніших соціальних утворень, і до відзначеного “реперними точками” особистого буття додаються такі, що дозволяють їй орієнтуватися в соціальному й історичному просторі як члену таких об'єднань, виступаючи в тих або інших соціальних ролях [7]. Зрозуміло, що тут уже неможливо обмежитися особистими “реперними точками” – соціальна пам'ять вимагає відповідних соціальних інститутів. Сьогодні таким інститутом є музей.

Що стосується суб'єктивної мети даного впливу, то вона, дійсно, має синтетичний і – навіть – синкретичний характер, починаючи від задоволення марної цікавості й закінчуючи засвоєнням нових знань. Але зазначена мета може бути досягнута й іншими способами, поза музеєм. Щоправда, є специфічна мета, притаманна саме музеєві, якої не можна досягти (в усякому разі в настільки ж концентрованому виді) жодними іншими способами. Це – специфічна соціалізація індивіда, сприяння йому в підсвідомому (і, звісно, також і в усвідомленому) визначенні своїх соціальних координат, включення себе як особистості в соціум у його найрізноманітніших зв'язках, визначення відповідно до цього своїх “соціальних ролей” у різних суспільних підсистемах: як представника людського роду в художніх музеях; як учасника певного історичного процесу – в історичних; свого “вміщуючого ландшафту” (Л. Гумільов) у краєзнавчих музеях; етносу – в етнографічних, і, нарешті, як творчої особистості, *homo faber* – у науково-технічних.

У більшості випадків це здійснюється через пам'ятки історії та культури (що й складають музейні предмети), в якості яких ми сприймаємо виведені з практичного використання пристрої, що зберігають у собі зримі риси матеріальної культури суспільства, котре їх створило, і які через свою предметність і автентичність мають неоціненне значення для соціалізації особистості.

Чому саме музеї повинні виконувати зазначену роль? Адже соціалізація індивіда здійснюється через дію різних факторів. Існують цілі галузі суспільної діяльності, спеціально призначені для соціалізації індивіда (педагогіка, мистецтво тощо), але музей у цьому плані має серйозні переваги, що створюють своєрідний синергетичний ефект – наочність, синкретичність і вірогідність, які роблять вплив із одного боку цілеспрямованим, а з іншого – підспудним. Використовуючи реальні об'єкти, музей може не нав'язувати своє відношення до певних суспільних явищ безпосередньо, надаючи відвідувачеві можливість дійти певних висновків самотужки. Задоволення ж

цікавості й допитливості, атмосфера “храму”, естетичний фактор – усе це емоційно значно підсилює вплив, що його справляє унаочнення інформації у вигляді цілеспрямовано організованої певним чином сукупності реальних предметів.

За роллю вірогідності інформації в її сприйнятті музей близький до мистецтва. В музеєзнавчій літературі неодноразово робилися спроби зіставити музейну справа з мистецтвом [8]. І для цього є вагомі підстави. Якраз мистецтво як соціальне явище забезпечує соціалізацію людини, створюючи у неї відчуття себе елементом різних соціальних утворень зокрема, і соціуму взагалі. За словами Л. Толстого, “все, що тепер, незалежно від страху насильства й покарання, робить можливим сукупне життя людей <...> все це зроблено мистецтвом” [9]. Щось подібне має місце стосовно музейної справи, оскільки вона так само має на меті соціально-значимий вплив на індивіда. Проте, соціальна мета музею та мистецтва різні: останнє перетворює нас на елементи соціуму, а музей допомагає нам усвідомити себе цими елементами. І не просто усвідомити – але визначити свої соціально-історичні координати в ньому, зв’язати своє існування з розвитком певних соціальних утворень у часі й просторі зокрема, і соціуму як цілого взагалі. Соціальна роль, що виконує музей, не може виконуватися ніякими іншими соціальними інститутами, і виконують музеї цю функцію лише за допомогою музейних предметів, у якості яких виступають пам’ятки історії та культури.

Які ж особливості музейних предметів уможливають виконання ними даної функції? – Ті самі, що й роблять їх власне пам’ятками історії та культури. Коли мова йде про певні артефакти як про пам’ятки історії та культури, надзвичайно важливо підкреслити одну дуже суттєву обставину. З точки зору як джерелознавства, так і пам’яткознавства істотно, що всі об’єкти історико-культурної спадщини, крім своїх технологічних функцій (тобто матеріальної взаємодії чи передачі повідомлень – для чого свого часу вони й призначались), як такі, що породжені певним суспільством, додатково несуть (тепер уже для нас!) у собі інформацію про це суспільство, і саме тому за певних умов можуть стати його “представниками”. Це й робить їх й історичними джерелами, і пам’ятками історії та культури. Тобто, щоб артефакт став історичним джерелом чи пам’яткою історії та культури, він має бути певним чином вилученим зі своєї утилітарної функції (тобто позбавлений безпосередніх технологічних функцій щодо зв’язку з навколишнім середовищем, руху матеріальних потоків або передачі інформації між елементами суспільства, для чого він і був призначений). У цьому випадку на перший план і виходить його здатність відображення суспільства, яке його породило – що надає йому функції інформаційного посередника між минулим і сучасністю. Інакше кажучи – так артефакт стає історичним джерелом або пам’яткою історії та культури, виконуючи відповідно різну функцію у процесі зв’язку минулого із сучасністю і належачи в першому випадку до джерелознавства, а в другому – пам’яткознавства.

Як слушно зазначав відомий фахівець з семіотики Ю.М. Лотман, “культура – це інформація <...> навіть якщо ми маємо справу з т.зв. пам’ятками матеріальної культури, наприклад, знаряддями виробництва, варто мати на увазі, що всі ці предмети в суспільстві, що їх створює й використовує, відіграють подвійну роль: з одного боку вони служать практичній меті, з іншого – конденсуючи в собі досвід попередньої трудової діяльності, виступають як засіб зберігання й передачі інформації” [10], що якраз і характеризує дане суспільство. Це стосується як технічних пристроїв, так і знаків,

що крім виконання своєї основної функції – забезпечення зв'язку суспільної людини з оточуючим середовищем або передачі інформації всередині даного соціального організму, несуть також додаткову, істотно іншу інформацію – інформацію про те суспільство, котре їх створило. Тобто як історичними джерелами, так і пам'ятками історії та культури стають артефакти минулого, вилучені сьогодні зі своїх основних функцій (технологічних або комунікативних) і використовувані нами як матеріальна фіксація характеристик суспільства, що їх створило.

Забезпечення отримання достовірних наукових знань про колишнє суспільство за допомогою таких артефактів – завдання джерелознавства. Щодо специфічної ролі вказаних предметів саме як пам'яток історії та культури, зокрема тих, що знаходяться в зібраннях музеїв, то тут сциєнтична складова є підпорядкованою як головній меті діяльності музею загалом, так і меті, що стоїть перед кожним із цих предметів зокрема – створення й “упровадження” відчуття духовної єдності сучасників із минулим. І тут для пам'ятки – музейного предмета головне не наукова інформація, котру вона може надати, а втілення в ній духовної сутності пращурів, матеріальне опредмечення їхнього соціального й історичного буття. Тобто в даному випадку пам'ятка і є основою соціалізації сучасного індивіда шляхом свідомого та підсвідомого визначення ним (за допомогою пам'ятки) власних соціально-історичних координат у цілісному процесі соціального розвитку. Відомий теоретик музейної справи Ф. Вайдахер справедливо стверджував: “Музеї <...> були створені для того, щоб допомогти всім зацікавленим краще зрозуміти себе й своє місце в цьому світі” [11].

Оскільки в означеному процесі пам'ятка історії та культури відіграє роль своєрідної “реперної точки” відліку в багатокоординатній соціальній системі, в котрій існує особистість, то такі “точки” для створення цілісної “шкали” (“траєкторії”) не можуть бути поодинокими, їх має бути достатньо, щоб вони могли утворити певну систему. Ця система має бути, з одного боку, розгалуженою у часі й інших соціально-історичних вимірах, з іншого – “укоріненою” через логічний, генетичний та інші види зв'язку між пам'ятками. Не даремно специфічною “одиницею” музейного показу вважається не поодинокі пам'ятка історії та культури (експонат), а їх певна система (експозиція). Тільки остання може емоційно “занурити” сприймаючий її суб'єкт у минуле, зв'язавши в такий спосіб їх між собою. Відтак, завданням музею є не стільки отримання фундаментальних знань у певній галузі, скільки своєрідне “підключення” людини до “культурного коду” свого часу, формування певних властивостей особистості, цілісного світосприйняття [12].

Постає питання: навіщо взагалі потрібне таке емоційне “занурення”? Хіба для нашого зв'язку з минулим не досить знань, отриманих під час аналізу наукової інформації від об'єкта (даного та інших) як історичного джерела? Досить – якщо мова саме про пізнання. Але якщо справа стосується формування людини як функціонуючого елемента суспільства – ні. Наукова чи інша семантична інформація забезпечує лише аналіз умов для тієї чи іншої діяльності. І тільки емоційна інформація, котру можна було б назвати аксіологічною, формує стимули до неї – як слушно вказував К.А. Гельвецій, “розум залишається бездіяльним, поки пристрасті не нададуть йому руху” [13]. Щоб людина функціонувала не як ізольований індивід, а як елемент суспільства, замало одного, хай якого повного, набору відомостей про умови цього функціонуван-

ня. Людина повинна прагнути функціонувати у даній якості – в якості елемента даного суспільства. Це, власне, і є соціалізація, яка є одним із найважливіших моментів емоційного включення в соціум й передбачає емоційне визначення індивідом своїх особистісних соціально-історичних координат.

Можливість емоційно визначити свої соціально-історичні координати дає лише та інформація, котру несе у собі якраз матеріальна пам'ятка історії та культури. Це має бути автентична річ у своїй тілесній реальності – краще один раз побачити, ніж сто разів почути. Тому щодо пам'яток-музейних предметів сцієнтична складова є підпорядкованою головній цілі – створенню та “впровадженню” відчуття духовної єдності сучасників із минулим. У даній ситуації для пам'ятки головне не наукова інформація, котру виключно вона може надати, але втілення в ній духовної суті пращурів, конкретно-матеріальне опредмечення їхнього соціального й історичного буття. “Знання та досвід можна передавати по-різному, але жодна установа не зрівняється з музеєм, що має унікальну можливість впливати на усю багатоманітність людських почуттів: зір, слух, дотик, навіть смак, орієнтацію у просторі. Музеї поєднують передачу знань із естетичним та емоціональним вихованням, вони пробуджують у людини творче начало, й у цьому їм немає рівних” [14].

У силу специфіки емоційної (аксіологічної) інформації вона не може бути отриманою опосередковано – лише під час безпосереднього сприйняття об'єкта в його тілесності, тобто у вигляді автентичної пам'ятки. Проте, цього замало для отримання потрібного результату. Досягти його можна лише пов'язавши даний матеріальний об'єкт із історичним контекстом свого часу – через використання певного історичного тезаурусу, створеного за допомогою наукового вивчення як його самого, так і всіх доступних історичних джерел.

Таким чином, стосовно артефакту як пам'ятки історії та культури (музейного предмету, “нерухомої пам'ятки”) завдання має свій особливий, специфічний характер. Він у певному розумінні зворотній щодо завдання, котре виникає під час його розгляду як історичного джерела (навіть коли мова йде про той самий об'єкт). Якщо в останньому випадку це завдання – поповнити історичний “контекст” (тезаурус), то в першому – “вмістити” артефакт у цей контекст, а точніше – “поповнити” контекстом артефакт, перетворюючи тим самим його з простого матеріального утворення на пам'ятку історії та культури. Саме пам'ятка в музейному показі у своєму тілесному бутті й соціально-історичній автентичності відіграє провідну роль – роль музейного предмета-експоната, який лише через музей і може виконати свою основну соціальну функцію – сприяння соціалізації індивіда.

Джерела та література

1. *Боярский П.В.* Введение в памятниковедение. – М., 1990. – 218 с.
2. Наприклад див.: *Дерновая А.* Теоретическое осмысление музея: концептуальные модели и социальные функции [Електронний ресурс] // Sociologist's Warehouse: [веб-сайт]. – 02.10.2010. – Режим доступу: http://sociologist.nm.ru/articles/dernovaya_01.htm. – Назва з екрану (02.10.2010).; *Пиеничная С.В.* Концептуальная модель музея в современной отечественной музеологии [Електронний ресурс] // Санкт-Петербургский Государственный Университет: [веб-сайт]. – 02.10.2010. – Режим доступу: <http://museum.philosophy.ru.ru/index.php?query=conf2005>. – Назва з екрану (02.10.2010); тощо.
3. *Беззубова О.В.* Некоторые аспекты теоретического осмысления музея как феномена культуры // Триумф музея? – СПб.: “Осипов”, 2005. – С. 6–27.

4. *Пшеничная С.В.* Вказана праця.
5. *Акулич Е.М.* Музей как социальный институт [Электронный ресурс] // Учреждение Российской академии наук. Официальный сайт: [веб-сайт]. – 02.10.2010. – Режим доступа: www.isras.ru/files/File/Socis/2004-10/akulich.pdf. – Назва з екрану (02.10.2010).
6. *Странский З.* Понимание музееведения // Музеи мира. Сб. науч. тр. – М.: НИИК, 1991. – С. 19.
7. *Грифен Л.О.* Пам'ятка техніки як феномен історії та культури // Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 14. – К., 2008. – С. 40–52.
8. Наприклад, див.: *Шола Т.* Предмет и особенности музеологии // Museum. – 1987. – № 153. – С. 53.
9. *Толстой Л.Н.* Полн. собр. соч. – Т. 30. – С. 194–195.
10. *Лотман Ю.М.* К проблеме типологии культуры // Труды по знаковым системам. Уч. зап. Тартусского гос. ун-та. Вып. 198. – Тарту, 1967. – С. 30–38.
11. *Вайдакер Ф.* Музеология. – Львів, 2005. – С. 16.
12. *Бонами З.А.* Музей и проблема трансляции культурно-исторических кодов // Музей и образование. – М., 1989. – С. 24–28.
13. *Гельвеций К.А.* Об уме. – М., 1938. – С. 263.
14. *Нильсон Б., Росен Б.* Экология человека и культурно-исторические музеи // Museum. – 1989. – № 160. – С. 50.

***Грифен Л.О.* Музейний предмет як пам'ятка історії та культури**

Пам'ятка історії та культури набуває значення музейного предмета відповідно до соціальної ролі музею, котра полягає у сприянні індивіду у визначенні своїх соціально-історичних координат, що є важливим елементом соціалізації. Цю функцію музейний предмет виконує завдяки вірогідності емоційної інформації, яку він несе завдяки своїй тілесності й автентичності у взаємодії з іншими музейними предметами, будучи пов'язаним з історичним контекстом свого часу.

Ключові слова: пам'ятка історії та культури, музейний предмет, вірогідність інформації, музейна експозиція, соціалізація індивіда, соціальна функція музею.

***Грифен Л.О.* Музейний предмет как памятник истории и культуры**

Памятник истории и культуры приобретает значение музейного предмета в соответствии с социальной ролью музея, которая заключается в содействии индивиду в определении своих социально исторических координат, являющихся важным элементом социализации. Эту функцию музейный предмет выполняет благодаря достоверности эмоциональной информации, которую он несет благодаря своей телесности и подлинности во взаимодействии с другими музейными предметами, будучи связанным с историческим контекстом в свое время.

Ключевые слова: памятник истории и культуры, музейный предмет, достоверность информации, музейная экспозиция, социализация индивида, социальная функция музея.

***Griffen L.O.* Museum object as monument of history and culture**

The monument of history and culture is acquired by the value of museum object in accordance with the social role of museum, which consists in an assistance an individual in determination of the socially historical co-ordinates, being the important element of socialization. A museum object executes this function due to authenticity of emotional information which he carries due to corporalness and authenticity in co-operating with other museum objects, being related to the historical context at one time.

Key words: monument of history and culture, museum object, authenticity of information, museum display, socialization of individual, social function of museum.